

İSED

İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi

Cilt III, Sayı 5, Haziran 2023

Makale Adı

*MADAME BOVARY VE AŞK-I MEMNU ROMANLARINDA KADININ KONUMUNUN
PSİKANALİTİK FEMİNİZM YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ*

Yazar

Zehra Nur CANPOLAT

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans
Öğrencisi

e-mail: zehranur1654@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-7302-8982

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 2 Mart 2023

Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2023

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2023

Kaynak Gösterme

Canpolat, Zehra Nur (2023). Madame Bovary ve Aşk-ı Memnu Romanlarında Kadının Konumunun Psikanalitik Feminizm Yaklaşımıyla İncelenmesi. *İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3 (5), s.26-39.

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayı belgesinin gerekmediğini belirtmiştir.

Özet

Edebiyat eserleri eleştirel bir okumaya tabi tutulup belirli bir kuram çerçevesinde ele alındıklarında hem araştırmacılara hem okuruna metnin ötesinde bir anlam sunar. Karşılaştırmalı edebiyat kuramı bu minvalde aynı ya da farklı dillerde yazılmış birden fazla eseri çeşitli açılardan mukayeseli olarak inceleyen bir bilim dalıdır. Bu disiplinin temelinde Alman düşünür Goethe'nin Weltliteratur olarak adlandırılan yaklaşımı vardır. Weltliteratur, farklı ulusların ürettiği edebiyat eserlerinin aidiyet durumu gözetilmeksizin tüm insanlara ve insanlığa hitap etmesinin, böylelikle tüm insanlığı kapsayan genel bir dünya edebiyatına ulaşılmasının hedeflendiği bir bakış açısı olarak açıklanabilir. Bu bakış açısının da kendi içinde odaklandığı farklı kuramlar söz konusudur. Kadın hareketlerinin doğurduğu feminist kuramın yan dallarından biri olan ve özellikle bireylerin psikolojik durumlarını belli terimlerle analiz eden psikanalitik feminist kuram, yazımızın genel çerçevesini oluşturacaktır. Dünya edebiyatının öncü isimlerinden Gustave Flaubert'in Madame Bovary (1856) romanı ile Servet-i Fünûn ve cumhuriyet dönemi Türk romanının temsilcilerinden Halid Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu (1901) adlı eserini bu çerçevede inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, psikanalitik feminist kuram, Gustave Flaubert, Halid Ziya Uşaklıgil, Madame Bovary, Aşk-ı Memnu.

Abstract

When literary works are subjected to a critical reading and handled within the framework of a certain theory, they offer a meaning beyond the text to both researchers and readers. Comparative literary theory is a branch of science that comparatively examines more than one work written in the same or different languages from various perspectives. The basis of this discipline is the approach of the German thinker Goethe called Weltliteratur. Weltliteratur can be explained as a point of view where it is aimed that literary works produced by different nations appeal to all people and humanity, regardless of their belonging status, and thus to reach a general world literature that covers all humanity. There are different theories on which this perspective also focuses. Psychoanalytic feminist theory, which is one of the sub-branches of feminist theory, which was born by women's movements, and which analyzes the psychological states of individuals in certain terms, will form the general framework of our article. We try to analyze one of the leading names of world literature Gustave Flaubert's Madame Bovary (1856) and Servet-i Fünûn, and Halid Ziya Uşaklıgil's Aşk-ı Memnu (1901), one of the representatives of the republican period Turkish novel, within this framework.

Keywords: Comparative literature, psychoanalytic feminist theory, Gustave Flaubert, Halid Ziya Uşaklıgil, Madame Bovary, Aşk-ı Memnu.

Giriş

Karşılaştırmalı edebiyat, çeşitli kültürler ve medeniyetler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi, farklı toplumlar arasındaki münasebetlerin ortaya konulması bağlamında önemli işlevi olan bir disiplin olarak açıklanabilir. Disiplinin en önemli özelliklerinden birisinin “ulusal üstü” (Aytaç, 2009: 14) olmasını bu bağlamda yorumlamak mümkündür. Nitekim René Wellek de “karşılaştırmalı edebiyat, bir millî edebiyatın sınırlarını aşan herhangi bir edebiyatın incelenmesi için tesis edilmiş bir terim olmuştur” (Wellek, 2010: 112) şeklinde bir tanımlama yaparak disiplinin çeşitli uluslar, kültürler ve toplumlarla olan bağlantısının altını çizmiştir.

Karşılaştırmalı edebiyatın işlevi hakkında benzer yaklaşımlar içeren ifadelerin Türk edebiyatı alanında yer aldığını gözlemleyebiliriz. İnci Enginün’ün Mukayeseli Edebiyat adlı kitabında Halide Edip’in Shakespeare’in eserlerinin çeşitli milletler tarafından okunmakta ve onlar üzerinde benzer etkiler meydana getirdiği konusundaki sözleri mevcuttur. Halide Edip’e göre böyle bir tesirin ortaya çıkmasında, söz konusu eserlerin farklı kültürlerle ait insanların ortak noktalarına hitap edebilmesi etkindir (Enginün, 2011: 129). Diğer bir deyişle Shakespeare’in üretimlerinin evrensel niteliği onu kültürler üstü bir pozisyona taşımıştır.

Karşılaştırmalı edebiyatın temelleri ilk olarak Johann Wolfgang von Goethe’nin 1800’lerde dile getirdiği Weltliteratur kavramıyla atılır. Bilimsel bir disiplin olarak kök salması ise 19. yüzyılda gerçekleşir. 21. yüzyıla gelindiğinde küreselleşmenin de etkisiyle küçülen dünyada karşılaştırmalı edebiyat farklı kültürlerin birbirini tanıma aracı olarak bilimsel bir disiplin olarak canlılığını korumaktadır. Günümüzde küreselleşme, çok kültürlülük gibi kavramlar ışığında incelenen toplum, edebiyat ve insan alanının yöntem ve ilgi odaklarını değiştirmekte, çeşitlendirmektedir. Tercüme, tesir, uyarılma, imge ve tip incelemeleri, yazarların okuma kültürleri, farklı kültür ve edebiyatlarla ilişkileri, millî kültürler ile yabancı kaynaklar arasındaki alışveriş bu alanın önemli alt başlıklarını oluşturmaktadır. Goethe’nin karşılaştırmalı edebiyata yüklediği işlevin pek çok düşünür tarafından da benzer yaklaşımlar çerçevesinde dile getirildiği görülmektedir. Söz gelimi, Paul Van Tieghem’in dördüncü Uluslararası Modern Edebiyat Tarihi Kongresinde sunduğu bildiriye karşılaştırmalı edebiyat hakkında dile getirdiği ifadeler, Rousseau ve Pichois tarafından karşılaştırmalı edebiyatın uluslararası bir anlaşma aracı olarak değerlendirilmesini sağlar:

“Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları, öncekinden daha kapsamlı ve verimli, toplumları birbirine yaklaştırmaya çok daha elverişli yeni hümanizmaya zemin hazırlamaktadır. (...) Karşılaştırmalı edebiyat, kendisini uygulayanlara, ‘insan’ kardeşlerimize karşı hoşgörülü ve anlayışlı bir davranışı, bir aydın liberalizmi dayatmaktadır. Bunlar olmadan, toplumlar arasında hiçbir ortak eser meydana getirilemeyecektir” (Rousseau, Pichois, 1994: 99).

Karşılaştırmalı edebiyat biliminde önemli konu başlıklarından bir diğeri ise karşılaştırmalı edebiyatın sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle olan ilişkisidir. Edebiyatın kendi başına var olmadığını, sosyal, kültürel, ekonomik ve daha pek çok faktörün edebî/kültürel eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda, dünya milletlerine ait her türden

durumun doğrudan ya da dolaylı bir şekilde edebiyatı da etkileyeceği, bu disiplinin biçim kazanmasını sağlayacağı söylenebilir.

Edebî eserlerin birbiri ile kıyasında odak noktasını düşündüğümüzde birçok açıdan bunun mümkün olduğunu görebiliriz. Marksist eleştiriden, arketipçi eleştiriye, yeni eleştiriden, alımlama estetiği eleştirisine kadar çeşitlilik arz eden analizler mevcuttur. Bu yazıda üzerinde duracağımız incelemenin ana hattını ise psikoloji oluşturacaktır. Ele alacağımız iki romanın karakterlerinin iç dünyasının analizi ise kadınlarla sınırlı tutulacaktır. Kadınlık söz konusu olduğunda feminist hareketlerin varlığından bahsetmek yerinde olacaktır.

Feminizm akımı toplumsal yapıda kadın ve rolleri üzerine ortaya çıkmış; kadınların evlat, eş, anne görevleri üzerinde çeşitli eleştiriler ve çözüm önerileri sunmuştur. Liberal feminizm ile başlayan dönemde kadınların hak talepleri gündeme gelerek yavaşça siyasi ve iş ortamında kendilerine yer açmıştır. Ardından Marksist feminizm ile sınıf bilincini uyandırmaya başlayarak toplumsal eleştiriler oluşturmuştur. Sonrasında bu feminist akımların geçersiz olduğunu düşünerek ortaya en sert akımlardan olan radikal feminizm çıkmış ve kadınlara yüklenen tüm görevleri reddetmiştir. Radikal feminizmin bu sert eleştirileri neticesinde daha yumuşak bir düşünceye sahip olan sosyalist feminizm akımı ile toplumsal yapıda bazı değişiklikler sonucu problemlerin çözüme kavuşabileceği hâkim bir düşünce olarak kendini göstermiştir. Ancak küreselleşen dünya üzerinde modernleşmenin artık yetersiz kalması ve her kavramı açıklayamaması sonucu postmodern düşüncenin ortaya çıkması ile feminizm de bambaşka bir yönde ilerlemeye başlamıştır. Bu yeni durumun postmodern feminizmde oluşturduğu uzantılarından biri olan psikanalitik feminizmi, çalışmamızın omurgasını teşkil etmesinden ötürü açıklamaya başlayabiliriz.

Feminist Edebiyat Eleştirisi, Psikanalitik Feminizm ve Anne-Kız İlişkileri

Okur merkezli kuramlardan biri olarak değerlendirilen feminist edebiyat eleştirisi; okur olarak kadına yönelik eleştiri, yazar olarak kadına yönelik eleştiri, psikanalitik ve Marksist eleştiri olmak üzere disiplinler arası bir yaklaşımla kadın sorununa eğilen bir eleştiridir. Feminist edebiyat eleştirisi, ataerkil bir toplumun yansıması olarak toplumdaki ve edebiyattaki hâkim erkek bakış açısını yansıtan değerleri sorgulayarak kadının toplum içindeki yerine ve karşı karşıya olduğu sorunlara dikkat çekmeyi amaçlar. Bu yaklaşım, kadını hem okur hem de yazar olması itibari ile psikanalitik açıdan da ele alır. Psikanalitik feminizmin temeli Freud, Jung, Adler ve diğer psikologların araştırmalarına dayanır. Bu öncü araştırmalar psikanalitik feminizm eleştirisine geniş bir alan kazandırır.

Psikanalitik açıdan feminist eleştiri “anneler, babalar ve çocukların psikik ilişkisi; cinsellik ve cinselliğin dile getirilişi arasındaki ilişki; yazarlar ve okurların paylaştığı kimliğin değişkenliği” (Humm, 2002: 48) gibi gizli kalmış pek çok eğilimi ve kodları çözümlenmeye çalışır. Sosyal, kültürel ve bilimsel alanlardaki gelişmelerle beraber bireyler ve gruplar arasındaki ilişki de değişir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular yazar, okur ve sanat eserlerindeki kahramanların ruh hâllerini, bilinçdışında cereyan eden olayları eleştirel bakımdan çözümlenmek için kullanılır. Böylece elde edilen bulgular yazarın öz yaşamının derinliklerinde kalmış, özel ve gizli bilgileri gün yüzüne çıkarır ve anlamlı hâle getirir. Günlük hayatta sorgulanamayan birçok olay ve olgu edebî eserler aracılığı ile psikanalitik açıdan incelenir. Psikanaliz “...öznenin kişiselliğinin gizli bölümlerine geçit sağlayabilecek kısımlarına

odaklanır.” (Humm, 2002: 170). Kadınsal imgeleri ortaya koymak, anlamlandırmak ve sorgulamak için psikanaliz açıdan feminist eleştiri önemli bir unsurdur.

Psikanalitik kuramın öncüsü Freud 1931’de yayınlanan kitabı *Die Sexuelle Frage*’in girişinde “Küçük bir kızın gelişiminde pre-odipal evreye ait anlayışımız, bir başka alanda yapılan keşfin, Yunan uygarlığı öncesinde Minos- Miken uygarlığının var olduğunun anlaşılmasının yaptığı etkiyle karşılaştırılabilir düzeyde bir sürpriz olarak karşımıza çıkar.” der. Böylece bilinç dışının yapısını, süreçlerini ve mekanizmasını keşfederek, en azından bilinç dışı diye bir şeyi fark etmek suretiyle kültür üstünde çığır açıcı bir etki meydana getirmiştir. Sayısız eleştirilere maruz kalan bu kurama göre ego çok büyük ölçüde bilinç dışı süreçlerin eseridir. Öznenin ruhsal olarak normal ya da anormal (hasta) olup olmadığının olduğu kadar, ruhsal olarak sağlıklı bir erkeğe ya da kadına dönüşüp dönüşmeyeceğinin cevabı da, psikoseksüel gelişim süreci ile bilinç dışının ilişkisinde gizlidir. Çünkü psikoseksüel gelişimin belli bir evresine kadar cinsler arasında bir ayırım yoktur. Freud’a göre cinsel gelişimin nörolojik, başka bir deyişle biyolojik nedenleri vardır. Freud kadın cinsiyetinin gelişimini betimlemek için ödipal evre öncesine, yani pre-ödipal evreye başvurur. Yine aynı eserinde geliştirdiği kurama göre, kadın cinselliğinin erkek cinselliğinden ayrılmasının iki nedeni vardır. Birincisi, küçük kızın normal bir kadın olması için ve doğru cinsel objeye (yani ilerde kocası olacak bir erkeğe) yönelmesi için, penise benzetilen ve gelişmemiş bir penis olarak ele alınan klitorisinin esas genital bölge olmaktan çıkıp onun yerini vajinanın alması zorunluluğudur. (Kristeva, 1931: 39-54) İkincisi ise ilgi, sevgi ve beklentilerinin ilk odağı olan annesinden uzaklaşıp, Oidipus kompleksinin etkisiyle, bu ilgi, sevgi ve beklentiye babasına yönelmesidir. Freud’daki kastrasyon ve Oidipus kompleksleri kadın ve erkek arasındaki farkı belirlemeleri açısından çok temel kavramlardır. Freud’a göre anne, çocuğun sevgisini yönelttiği ilk objedir. Bakım ve beslenme ihtiyaçları anne tarafından karşılanan çocuk annesine bağımlıdır ve bu da sevgisinin odağının annesi olmasının sebebidir. Pre-odipal evre kız çocuk için erkek çocuğa nazaran daha belirleyici bir rol oynar, zira ödipal evrede erkek çocuğun sevgi objesi anne olarak kalırken, kız çocuğu sevgi objesini değiştirmek zorundadır. Öznelliğin oluşumunda anneliğe ilişkin olan ile pre-odipal olanın anlam ve önemini vurgulamış; Freud’a göre Oidipus kompleksi oral ve anal evreleri takip eden fallik evrede ortaya çıkar. Bu evredeki kız çocuğu penisi olmadığını fark eder ve bu onda büyük bir hayal kırıklığına ve tatminsizliğe yol açar. Kız çocuğun annesine olan sevgisi, onun kendisine penis vermediği inancıyla nefrete dönüşür ve bir çeşit haksızlığa uğramışlık hissiyle sevgisini babasına yönelir.

Psikanaliz için önemli bir kavram olan bilinç dışının Freud tarafından araştırılması ve analiz edilmesiyle birlikte, edebiyatta kadınlar ve kadınların maruz kaldıkları durumlarla ilgili daha ayrıntılı bir inceleme yapılabilmektedir. Selçuk Budak, bilinç dışı hakkında şunları belirtir:

İstenilmediği, kabul edilmediği, yasaklandığı (dolayısıyla kaygı uyandırdığı) için bastırılan veya unutulmuş ve bu nedenle doğrudan erişilemeyen anıları, duygusal çatışmaları, arzuları, dürtüleri olduğu kadar saldırganlık, cinsellik, vb. gibi temel biyolojik içgüdüleri ve itkileri de içinde barındırır. Bilinç dışı ayrıca hiçbir zaman bilince ulaşmayan, hiçbir zaman bilinçli olmayan temel yaşamsal dürtü ve itkilerin de kaynağıdır. Bunlar, bilince açık olmasa da bilinçli düşünceler ve davranışlar üzerinde dinamik bir etkiye sahiptir. (2009: 128)

Bilinç dışında var olan algılar, anılar ve izler, kişinin yaşamında davranışlarını da şekillendirerek etki sahibi olduğu için kadınlar sadece kadın gücünün hüküm sürdüğü semiyotik dönemdeki bilinç dışı düşünceler tarafından yönlendirilirler. Semiyotik evre, Oedipus-öncesi olup anneye ilişkilendirilir. Ancak Alison Stone'un da belirttiği gibi kız çocukların bu şekilde edindikleri özgürlük, anneleriyle sürmekte olan ruhsal özdeşleşmeyle birlikte varlığını sürdürür, dolayısıyla kadınlar annelerinden ayrılma ve anneleriyle birleşme arasında durmaksızın bocalayıp dururlar (2011: 45).

Freud'un cinsellik üzerinden yorumladığı kadınlık durumlarını Carl G. Jung davranışsal ve sosyal boyutlarıyla ele alır. Dört Arketip adlı eserinin "Anne Kompleksi" bölümünde annenin kız çocukları ile olan ilişkilerini ele alır. O kız çocuklarının anne ile olan ilişkisine bağlı olarak geliştirdikleri patolojinin dört çeşit anne kompleksine bağlı olduğunu iddia eder. Jung, bahsi geçen anne komplekslerinin birinci türünü, "anneliğe özgü unsurların aşırı gelişimi" olarak isimlendirir. Bu komplekste adından da anlaşılacağı üzere kız çocuğunun dişi içgüdüleri ve özellikle annelik içgüdüleri kuvvetlidir. Bu durumun Jung'a göre olumsuz tarafı, kadının tek amacı doğurmak olduğu için erkeğin ikinci plânda kalmasıdır. Bu tipte yer alan kadınlar, çocuklarını doğurduktan sonra onlara yapışırlar, çünkü kendi yaşamları için başka bir var oluş sebebi göremezler. Eros, sadece annelik ilişkisi biçiminde geliştiği için, bu kadınlarda annelik içgüdüleri hem kendi kişiliklerini hem de çocuklarının özel yaşamını mahvetmeye varacak bir iktidar hırsı şekline dönüşür (Jung, 2005: 27). Jung, ikinci tip anne kompleksini "Eros'un aşırı gelişimi" olarak adlandırır. Jung'a göre bu tip kadında annelik içgüdüleri, aşırı gelişmek yerine tamamen yok olabilir. Bu durumda Eros, aşırı gelişerek kız çocuğunda babaya karşı bilinç dışı ensest bir ilgiye yol açar. Bu tipte konumlanan kadınlar, sonraki yıllarda evli olan erkekleri eşlerinden koparırlar, sonra da annelik içgüdülerinin eksikliğinden dolayı ilgilerini yitirirler ve başka erkeklere yönelirler (2005: 27-28). "Anneye özdeşleşme", Jung'un tanımladığı üçüncü anne kompleksidir. Bu türde yer alan kadındaki annelik kompleksi, Eros'un aşırı gelişimine yol açmadığı takdirde kız çocuğu tamamen anne ile özdeşleşir ve kendi dişilik özelliklerini felce uğratar. Bu sınıflandırmaya giren kadınlar kendi annelik içgüdülerinin ve Eros'unun farkında olmadığı için, kendi kişiliğini anneye yansıtırlar. Diğer bir ifadeyle, kendine bir kimlik edinmek yerine annelerinkini kendisine aynen kopyalarlar. Jung, bu tip kadınlarda erkekleri rahatlatan garip bir etkiden bahseder. Böyle kadınlar, annelerine olan bağımlılıklarından ötürü pasif ve boyun eğen birisi olarak erkekler için kolay bir avdırlar (2005: 28-29). Jung'un son annelik kompleksi ise "anneye karşı çıkma" olarak adlandırılmıştır. Jung, bu tipin özelliğini, dişi içgüdülerinin aşırılığı ya da felç olması değil, annenin üstünlüğüne direnme olarak belirtir. Bu tür kız çocuklarının özdeyişi 'Nasıl olursam olayım, annem gibi olmayayım.' şeklindedir. Bir tarafta anne ile özdeşleşme noktasına varacak bir hayranlık, diğer tarafta ise onu kıskançlıkla reddedecek kadar Eros'un aşırı gelişimi söz konusudur. Bu tür kadınların içgüdüleri anneyi reddetmek olduğu için, kendilerine ait bir yaşam kuramazlar. Evlendiklerinde bile bunu annelerinden kurtulmak için gerçekleştirir ve evlilik hayatında sorunlar yaşayıp dururlar. Eşleriyle cinsel sorunlar yaşar ve kolay hamile kalamamak gibi sıkıntılarının yanında hamilelikleri sırasında kanama, kusma gibi zorluklara maruz kalırlar (2005: 29-30). Jung'un bu bölümde bahsettiğimiz anne kompleksleri ve anneleri sevimli ya da korkunç anne olarak sınıflandırma eğilimi, erkek egemen toplumda birçok sosyolojik ve kültürel mekanizmalar tarafından kendi devamlılıklarını sürdürmek için desteklenir. Bu şekilde ataerkil toplum yapısında kadının sürekli olarak erkek çıkarı için feda edilmesi gerçeği ortaya çıkar. Tam da bu noktada Jung'un

dört kategoride ele aldığı anne komplekslerini, inceleyeceğimiz her iki romanın ana kadın karakterleri üzerinden analiz etmeye başlayabiliriz.

Gustave Flaubert'in Edebî Kişiliği ve Madame Bovary'deki Kadınlar

Realizm akımının büyük romancılarından olan Gustave Flaubert gerçekçilik akımını başlatan bir isim olarak bilinir. Fransız edebiyatının gerçekçi ilk romancısı sayılan Gustave Flaubert, eserlerinde gözlemlerini, kendi duygu düşüncelerini işe karıştırmadan sergilemeye, aktarmaya çalışır. Edebiyat eleştirmenlerince modern romanın kurucusu kabul edilen yazar, eserlerinde çelişkilerle dolu bir hayatla hayal âlemindeki kişileri gün ışığına çıkarmaya çalışıp kahramanlarının hayatlarını ve karakterlerini en ince ayrıntısına kadar işler. George Sand'a yazdığı bir mektubunda: "Olayları bana göründükleri gibi ortaya koymakla bana doğru görüneni ifade etmekle yetiniyorum. Doğruluğu sanata sokmanın daha zamanı gelmedi mi?" diyerek gerçekliğin savunuculuğunu yapar.

18 ay süren Orta Doğu seyahatinden dönen Flaubert, 1851 senesinin Eylül'ünde meşhur Madame Bovary eserini yazmaya başlar. Bu eser büyük bir eleştiri alır ve ahlaksızlığı yücelttiği gerekçesiyle hakkında dava açılır. Bu dava görüldüğü sırada hâkimin "Bu namus celladı kadın kim?" sorusuna Flaubert'in "Madame Bovary c'est moi! (Madame Bovary benim!)" cevabı ünlüdür. Avukatı sayesinde bu davadan ceza almayan Flaubert, kitabın davadan sonra kendi gözünde bile umulmadık bir değer kazandığını söylemiştir. Flaubert, yaşamının son yıllarını maddi zorluklar, edebi başarısızlıklar ve türlü acılarla geçirdi ve 8 Mayıs 1880 tarihinde ani bir felç sonrasında hayata veda etti.

30

Freud ile çağdaş olan Gustave Flaubert "Madam Bovary benim!" derken aslında tüm cinsel önyargılarını bırakıp bir kadınla özdeşleşebiliyorsa psikanalitik okuma yapmaya başlamış demektir. Nitekim 1857 yılında yayımlanan Madame Bovary'nin başkarakterini psikolojik bir geri planla var ederek romantizme köklü eleştiriler getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın taşrasının mekân olarak seçtiği eserde, Emma Rouvault'un evliliğe yönelik büyük beklentilerinin bir kasaba doktoru olan Charles Bovary ile evlenmesinin hayal kırıklığıyla sonuçlanması ve daha sonra Emma'nın aşk ile ilgili hayallerini meşru olmayan yollarla gerçekleştirmesi anlatılmaktadır. Emma'nın hayat tasarımında iki büyük idealden biri gösterişli ve zengin bir yaşam sürmek iken, diğeri ilk gençliğinden beri hayallerini süsleyen aşkı yaşamaktır. Emma için evlilik hayatı, bu hayallerin gerçekleşmesinde ilk büyük hayal kırıklığını oluşturur. Gerçek aşkı tatmak adına kendisini baştan çıkararak Rodolphe ile evlilik dışı ilişki yaşar ve onun tarafından terk edilir. Bu ihanetin tesellisini Leon adındaki genç avukat sekreteri ile girdiği ilişkiye arar, her şey yolunda gitse de sıradanlaşan aşk ilişkisinin evlilik rutininden farksız olduğunu anlar. Gösteriş merakı yüzünden kendisini ödeyemeyeceği borçların altına soktuğu için de ailesinin iflasına neden olur. Uğruna eşini ve çocuğunu, toplumsal statüsünü, saygınlığını feda ettiği "aşk" idealinin sandığı gibi bir rüya olmadığını fark ettiğinde yaşadığı hayal kırıklığı ve vicdan azabı nedeniyle intihar eder.

Olay örgüsünü bu şekilde verdiğimiz romanın psikanalitik çözümlemesinde ise ana kadın karakterlerden Charles Bovary'nin annesini, Emma'yı ve onun kızı Berthe'yi inceleyeceğiz. Jung'un dört temel sınıflandırmada yer verdiği ilk anne tipi "anneliğe özgü unsurların aşırı geliştiren" kız çocuğuydu. Tıpkı Charles Bovary'nin annesinin içinde bulunduğu durum gibi. Roman boyunca oğluna karşı geliştirdiği aşırı korumacı tutum ile Charles Bovary'nin annesi, bilinç dışında Jung'un tanımladığı

şekilde var oluşunu anneliği üzerinden bina eder. Emma ile sık sık tartışan kayınvalide, onun oğluna eş olmasının pişmanlıklarını çok yaşar. Romandaki şu kesit bu bakımdan anlamlıdır:

“Anne Madam Bovary, bir gece önce, koridordan geçerken, Félicité’yi kırk yaşlarında, hafif siyah sakallı bir adamla birlikte yakalamıştı. Adam, ayak seslerini duyar duymaz, mutfaktan kaçıp gitmişti. Bunu duyan Emma gülmeye başladı; fakat ihtiyar kadıncağız öfkelendi ve ahlakın hiçe sayılması istenmiyorsa, hizmetçilerin de iffetini gözetmek gerektiğini söyledi. Gelin hanım, öyle küstah bir bakışla: “Siz hangi âlemde yaşıyorsunuz?” dedi. Bovary Anne, ona, bizzat kendi davasını müdafaa edip etmediğini sordu. Genç kadın, bir sıçrayışta yerinden fırlayarak: “Çıkın! dedi. Charles, ikisini yatıştırmak için: “Emma! Anne!” diye çırpınıyordu. Fakat her ikisi de hiddetle kaçıp gitti. Emma: “Ah! Ne görgüsüz kadın, ne köylü karısı! diye ter ter tepiniyordu. Charles, annesine koştu. Yaşlı kadın, zıvanadan çıkmış, avazı çıktığı kadar bağıyordu: “Ne hayasız kadın! Ne beyinsiz karı! Belki de daha beteri!” Eğer öbürü gelip özür dilemezse, hemen kalkıp gideceğini söylüyordu. Charles, karısının yanına gitti, razı etmek için yalvarıp yakardı, önünde diz çöktü. Emma nihayet razı oldu: “Öyle olsun! Gidiyorum!” dedi. Nitekim bir markiz vakarıyla kaynanasına elini uzatarak: “Özür dilerim, Madam.” dedi. Sonra tekrar odasına çıktı, kendini yüzükoyun yatağına attı, başını yastığa gömerek çocuk gibi ağladı.” (Flaubert, 2006: 159)

Görüldüğü gibi oğlunun malikânesinde meydana gelen bir ahlaksızlıktan ötürü kayınvalide Bovary ciddi bir rahatsızlık duyar. Gelininin bu konudaki rahat söylemi aralarındaki gerilimi tırmandırdığı gibi romanın esas duygusunu okuruna sunar. Gerçek yaşamın içinden bir kesitle kadın erkek ilişkisinin kaygan zemininden doğan aldatılma olgusunu işleyen eserde bu tür ilişkileri yadırgayan Charles Bovary’nin annesinin annelik içgüdüsünün kuvvetini böylece duyumsarız. Jung’a göre bu tipte kadınların, çocuklarını doğurduktan sonra onlara yapışması, kendi yaşamları için evlatlarından başka bir var oluş sebebi görememelerini örnekleyen kayınvalide Bovary, çocuğunun özel yaşamını mahvetmeye varacak iktidar hırsıyla gelini ile yarışır. Emma’nın yaptığı borçlara karşı takındığı olumsuz tutumlar da oğlunu gelininden korumak adına kayınvalide Bovary’nin çabalarıdır.

Öte taraftan Emma Bovary’nin karakteri belirtilen komplekslerin içerisinde ikinci tip anne kompleksi olan “Eros’un aşırı gelişimi” olarak belirlenebilir. Bu tür kadında annelik içgüdü, aşırı gelişmek yerine tamamen yok olmuştur. Eros, aşırı geliştiğinden yasak ilişkiler yaşar, evli olan erkekleri eşlerinden koparır, sonra da annelik içgüdüsünün eksikliğinden dolayı onlara olan ilgisini yitirir ve başka erkeklerle yönelir. Romanın neredeyse bütünündeki çalkantılı aşk hayatı ve bu noktada yaşadığı gerilimlerle Emma Bovary’i bu sınıflandırmanın içine rahatça dâhil edebiliriz.

Emma, çiftlikte yetişmiş bir köylü kızıdır aslında. Babasının sahip olduğu çiftlikte neredeyse bütün işlerden Emma sorumludur. Babası onun eğitimine önem vermiş, manastır eğitimi almasını sağlamıştır. Böylece Emma, dans etmeyi, coğrafyayı, resim yapmayı, duvar halıları dokumayı, piyano çalmayı öğrenmiştir (Flaubert, 2006: 61). Emma, sohbet etmesini bilen, güzel nakış işleyen, akıllı ve eğitilmiş bir genç kız, olarak “şehirli hanımlar” gibi büyümüştür. Oysa Doktor Bovary’nin ilk eşi Madame Dubuc’un araştırdığına göre, ne kadar şehirli hanımlara benzese Emma yine de alt sınıftan bir köylüdür. Katıldığı bir baloda tanık olduğu ihtişamlı yaşam, artık onun için düşlerini süsleyen yegâne şey olacaktır. Emma, buradaki insanların hayatlarını yaşamak, onlar gibi olmak için çaba sarf etmeye başlar.

Emma taşralı zihniyetiyle hareket ederek kendi mutluluğu için başkalarının hayatını görmezden gelir. Emma'nın içinde birbirine zıt iki karakter çarpışmaktadır. Biri, münzevi hayatı arzulayan, sadelik isteyen tarafıyken, diğeri seyahatlere çıkmak isteyen, Paris'in ışıltılı hayatına katılmayı dileyen tarafıdır. Yaşadığı hayat, Emma için o kadar sıkıcı ve katlanılmazdır ki, kendisini oyalamak için yaptığı hiçbir şey onu tatmin edemez. Başka bir yere gitmek de, ölmek de bu hayatı yaşamaktan daha iyidir onun için. Emma'nın farkında olmadığı ise bu zararsız gibi görünen, zevkli hayallerin kendisine ve kocası Charles'a zarar verdiğidir. Zira Emma, ruhunun derinliklerinden yükselen yavanlık kokusunu (Flaubert, 2006: 71), kendisine yakınlık gösteren erkeklerin ilgisiyle aşmak isteyecektir. Charles'ın monoton yaşamı ve onun incelikten yoksun ruhu, Emma için günden güne çekilmez bir azaba dönüşürken, bu duyguyu savmak için, evini sahiplenip düzenlemek, evini inceliklerle süslemek gibi yaptığı girişimler de bir süre sonra onu tatmin etmeyecektir.

Emma, gerçeklerin farkındadır, arzuları ve toplumsal değerleri arasında sıkışıp kalır. Toplumsal değerlere sırtını döndüğünde, sevmiş olduğu erkeklerin ihanetine tanık olmak onu büyük bir yıkıma sürükler ve isyanı kendisini öldürmeye kadar varır. Emma'nın sürekli bir başkası olmayı arzulanması bu bağlamda anlamlı görülebilir. Onun kendi kendine acıması hatırlanacak olursa; "Oysa mutlu yaşayan kadınlardan hiçbir eksiği yoktu. Vaubyessard'da beli daha kalın, davranışları daha kaba nice düşesler görmüştü. Tanrı'nın bu adaletsizliğinden nefret ediyordu" (Flaubert, 2006: 73).

Judith Butler'ın Dert Olan Bedenler eserinde üzerinde durduğu gibi "cinsiyet" ve "toplumsal cinsiyet" kavramları arasındaki ayrım Freud'un "dişinin dişliliğini," "erkeğin erilliğini" kuramsal bir biçimde tanımlama girişiminin mirasıdır. Anlaşılabilirliğin sınırlarındaki bedenler anlaşılmadıklarında sokaklara, kuytulara kavuşur, kavuştukları yerlerde çağrılır, haksızca yargılanır ve şiddete uğrarlar. Bedeni anlaşılır olanlara ait sokaklara çıktıklarında süfli, zelif bir muamma gibi beliren bu bedenler, çıktığı bela yolunda -ki bu toplumsal cinsiyet belasıdır- derhal redde ve aşağılamaya dönen bir hayretin hedefi olacaktır (Direk, 2014: 69).

Ayrıca Emma Bovary'nin küçük kızı Berthe'ye olan tavırları ve onu sürekli ihmali de bu sınıflandırmada olmasının diğeri bir haklı dayanağıdır. Annesinin ilgisinden yoksun büyüyen kızın idaresi babasındadır. Ancak baba Charles Bovary de annesinin ihmali yüzünden kızı Berthe'nin istikbalini iyi göremez.

"Emma bir akşam Yonville'e dönmedi. Charles aklını oynatacak gibi oldu. Küçük Berthe, annesi yok diye uyumak istemiyor, çatlayacak kadar hıçkırma hıçkırma ağlıyordu." (Flaubert, 2006: 225). "Mutfaktaki ocakların üzerinde mendillere rast geliniyor ve küçük Berthe, Madam Homais'nin ayıplamasına rağmen, delik çoraplarla dolaşıyordu. Charles, ezile büzüle bir ihtarda bulunacak olursa, Emma kaba kaba cevap veriyor, bunda kendisinin kabahati olmadığını söylüyordu!" "Dersle hiç başı hoş olmayan çocuk, çok geçmeden o kederli iri gözlerini açıyor ve ağlamaya koyuluyordu. O zaman Charles çocuğu teselli ediyor, kum üzerinde ırmaklar yapsın diye gidip bahçe kovasıyla su getiriyor yahut kına ağaçlarının dallarını kırarak tarhlara ağaç diye dikiyordu. Bu da zaten ot bürümüş bahçeyi pek bozmuyordu. Lestiboudois'nın o kadar gündelik alacağı vardı ki! Sonra çocuk üşüyor, annesini istiyordu. Charles: "Hizmetçiyi çağır, diyordu. Biliyorsun ki, yavrucuğum, annen rahatsız edilmek istemez." (Flaubert, 2006: 235).

Tüm bu cümlelerin özetlediği gerçek Emma'nın ilgisiz bir anne olarak aşkın peşinde bir yaşantı sürdürdüğünü gözler önüne serer.

Halid Ziya Uşaklıgil'in Edebî Kişiliği ve Aşk-ı Memnu

1866 yılında İstanbul'da doğan Halid Ziya, 1873-1878 yılları arasında İstanbul'da ilk mektep ve Askeri Rüştiyede okudu. Babasının işleri kötü gitmeye başlayınca annesi ile birlikte, İzmir'e dedesinin yanına gönderildi. Öğrenimini İzmir Rüştiyesinde sürdürdü.

1893'te Osmanlı Bankası'na girdi. İstanbul'da Reji Genel Müdürlüğü'nün başkâtiplik teklifini kabul ederek İzmir'den ayrıldı. Reji'deki çalışma günlerinde yeni edebiyatçılarla birlikte Servet-i Fünun topluluğuna katıldı. Mâî ve Siyah (Mayıs 1896-Mart 1897) ile Aşk-ı Memnu (1898-1900) romanları Servet-i Fünun dergisinde tefrika edildi. 1901'de Kırık Hayatlar romanı tefrika edilirken dergi kapatılınca romanın yayımlanması yarım kaldı. Halid Ziya, 1908'e kadar yazmaya ara verdi. Bu tarihten itibaren Sabah ve Tanin gazete-lerinde, Resimli Kitap, Mehâsin, Musavver Muhit ve Servet-i Fünun dergilerinde yazdı. Son romanı olan Nesl-i Ahîr, Sabah gazetesinde tefrika edildi. Romanlarında yakından tanıyıp gözlemediği, içinde yaşadığı dönemin aydın, varlıklı çevrelerini gerçekçi bir üslûp ve psikolojik tahlillere önem vererek anlattı. Hikâyelerinde ise halktan kişileri ele aldı. Bazı eserlerini sonradan bizzat kendisi günümüz Türkçesine uyarladı. Ölümünden sonra da roman ve hikâyeleri değişik edebiyatçı ve edebiyat araştırmacıları tarafından sadeleştirilerek yeniden basıldı.

Uşaklıgil aynı zamanda modern anlamda Türk romanının kurucusudur. Romanları teknik açıdan oldukça güçlü olan yazar Fransız natüralist ve realistlerin etkisinde kalmıştır. Özellikle Flaubert, Balzac, Daudet, Goncourt Kardeşler gibi yazarlardan beslenir. Realizmin bütün ilkelerini eserlerinde başarılı bir şekilde uygulayan Halid Ziya Uşaklıgil'in romanlarında psikolojik unsurların ağır bastığını gözlemleriz. Uşaklıgil, kahramanların iç ve dış dünyalarını anlatırken elinden geldiğince nesnel davranır. Halit Ziya Uşaklıgil, eserlerinde İstanbul şehrini, İstanbul'un konak yaşamını, basın-yayın dünyasını, aydın tabakayı, hayal kırıklıkları, karamsarlık ve aşkı işler. Eserlerinde Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamalara sıkça rastlanır. Eserlerinde Fransız cümle yapısı hâkimdir. Anlatımı tekdüzelikten kurtarmak için eksilteli ve devrik cümleler kullanan Hali Ziya Uşaklıgil, eserlerinde oldukça uzun cümleler kullanmıştır.

Yazarın 1898-1900 yılları arasında kaleme aldığı Aşk-ı Memnu romanı, Türk edebiyatının en başarılı ilk büyük romanı kabul edilir. Eser, yaşlı bir dul olan aynı zamanda zengin biri olarak tanınan Adnan Bey ile kötü şöhretli bir aile olan Melih Bey takımına mensup Bihter ile evlenme isteği ile başlar. Bihter, hafifmeşrep bir anne olan Firdevs hanımın kızıdır. Olay Adnan Bey'in kendisinden çok küçük olan Bihter ile evlenmesine bağlı olarak gelişir. Adnan Bey'in yalısına yerleşen Bihter, düzeni kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeye başlar. Adnan Bey'in biricik kızı Nihal, babasının kendisinden uzaklaşmasına dayanamaz. Bihter'in kendisine düşman olduğunu düşünür. Genç kız sonrasında durumun böyle olmadığını anlayarak üvey annesi ile yakınlaşır. Diğer yandan Bihter, zenginlik ve refah için yaşlı bir insanla evlendiğine pişman olmuştur. Adnan Bey'in çapkın, hovarda yeğeni olan Behlül Bihter'in güzelliğine, gençliğine ve çekiciliğine dayanamaz. Yasak olduğunu bildikleri hâlde aralarında bir ilişki başlar. Bihter Behlül'e âşıktır. Onsuz olmaya, vakit geçirmeye dayanamaz. Romantizmin kollarına birbirlerini bırakmış iki genç için toplumsal yapı, aile kurumu artık önem arz etmez. Annelik

içgüdülerini ve ruhunu maddiyata tutsak etmiş Firdevs Hanım kızının yasak aşkını fark eder. Bihter annesinin uyarılarını dikkate almaz. Nihayetinde Firdevs Hanım da namusuna düşkün biri değildir. Behlül'ü kızından ayırmak ister. Bu sebeple Nihal ile Behlül'ü birbirine yakınlaştıran oyunlar hazırlar. Zamanla Nihal, dadısının uyarılarına rağmen Behlül'ü sevmeye başlar ve ona âşık olur. Nihal'in arzuları evlenmeye kadar ulaşır. Behlül, yasak aşkının ortaya çıkmaması adına Nihal ile evlenmeye razıdır. Bu birliktelikten tek rahatsız olan kişi ise Bihter'dir. Bunun için, Behlül ile Nihal'in ayırması yolunda annesine tehditler savurur. Bihter'e hayran olan kocası Adnan Bey de Nihal ve Behlül'ün evlenmelerinden yanadır. Ancak Firdevs Hanım'ın Behlül'e yazdığı gizli mektup bir şekilde Nihal'in eline geçer. Nihal, mektubu görünce olanlara tam olarak anlam veremez ama şüphesinin peşinden giderek zamanla olayı çözer. En sonunda da bir akşam Bihter ile Behlül'ün gizlice tartışmalarına tanık olur ve aralarındaki ilişkiyi çözer. Bu yasak aşkı öğrenen Nihal bayılır. Babası onu odasına götürür. Evin hizmetçilerinden birinin oğlu Beşir, hasta bir hâlde odaya girip, her şeyi anlatır. Bihter'in kocasını nasıl acımasızca, ihanet içinde aldattığı deşifre olur. Bihter, hatasının fark edildiğini anlar ve intiharı seçer. Kocasının yıkılışı olayın gölgesinde kalır. Nihal'in ailesi ve arkadaşlarıyla yaşamı eski güzelliğine döner. Olay örgüsü bu şekilde olan romanın ana kadın karakterlerinin psikanalitik çözümlemesine geçmeye başlayabiliriz.

Madame Bovary'inin Emma karakterinin içine girdiği ikinci tip annelik kompleksi olan Eros'un aşırı gelişimi gibi Aşk-ı Memnu romanında bu kategoriye giren kadın karakter Firdevs Hanım olur. O da tıpkı Emma gibi evliliğinde yasak aşk yaşamış bir karakterdir. Üstelik annelik konusunda da sınıfta kaldığını kızları ile arasındaki ilişkiden tayin etmek zor değildir. "Kalplerinde anneyi çocuklarına bağlayan saygı ve sevgi ilgisi kuramamış bu iki varlık, iki düşmana benzeyen bir anneyle kız, derin, ağır, soğuk, sanki aralarında yatan bir tabutun yasından gelen suskunlukla hareketsiz kaldılar." (Uşaklıgil, 2017: 43) Aşk-ı Memnu'da Firdevs Hanım hayatında para ve eğlenceyi öne çıkaran, kendini önemseyen bir kadındır. Gençliğinde hoppa bir mizaca sahip olan Firdevs Hanım, güzel giyinmek ve eğlenmekten başka bir şeye önem vermezken akraba kızları gibi kocasız kalmamak için acele edince erken yaşta evlenir. Evlenmekteki maksadı mutlu bir yuva kurmak ve annelik değildir. Seçeceği eşi, elbise ve arabalarının masraflarını karşılayacak bir "kese" olarak görür. Nitekim evlendikten sonra da Göksu gezilerini sürdüren Firdevs Hanım, etraftaki erkeklerden ilgi görmeye devam eder. Hazırlarına düşkün bir kadın olan Firdevs Hanım, evlilik içinde kendini boğulmuş gibi hisseder ve buna yol açtığını düşündüğü kocasına düşmanlık besler. Kocasının Firdevs Hanım'a en büyük kötülüğü onu anne yapmaktır. Anne olmak, Firdevs Hanım'ın arzuladığı bir konum değildir, aksine onun gençliğine ve güzelliğine mal olan bir durumdur. Bu sebeple Firdevs Hanım, anneliğin bütün getirilerinden şikâyet eder ve mutlu olmaz. O, hazırlarıyla mutlu bir kadındır. Kocasını, Firdevs Hanım'ın onu aldatmasından sonra vefat eder. Yetim kalan Peyker ve Bihter, annelerinin denetimine (Uşaklıgil, 2017: 253) girerler ancak kızlarına sevgi ve şefkat duymayan Firdevs Hanım, aksine onları gençliğini ve zengin koca ümidini elinden alan birer rakip olarak görür. Böylece eş ve annelik rollerinin önüne kendi cinselliğini geçiren bu anne özellikle kızı Bihter'in hayatında felaketlere yol açar.

Romanın baş kadın karakterinden Bihter'i ise diğer tüm kadınlardan farklı olarak Jung'un açıkladığı annelik komplekslerinden dördüncüsü olan "anneye karşı çıkma" sınıflandırmasına dâhil edebiliriz. Aslında Bihter başta namuslu bir kadındır ve namuslu kalmak için çırpınır; ne var ki içinde bulunduğu koşullar ve yaratılışındaki eğilim, onu önüne geçilmez bir zorunlulukla, kocasını aldatan bir kadın

yapar. Bu gelişim hep, neden-sonuç ilkesine göre yürütülür ve Uşaklıgil özellikle psikolojik nedenler üzerinde durarak bu kaçınılmazlığı belirtmeye çalışır. Bihter üç aşamadan geçer: 1) Genç kızlık emellerine kavuşacağı umuduyla zengin Adnan Bey ile evlenen ve görevini yapmaya çalışan Bihter. 2) Hayal kırıklığına uğradığı için mutluluğu yasak bir sevgide bulan Bihter. 3) Bıkıldığını ve terkedildiğini anlayarak kıskançlıkla boğulan ve intikam için her şeyi yıkıp intihar eden Bihter. (Moran, 2001: 96)

İşin en başında evlilik Bihter için kızlarını çekemeyen annesinden kurtulmanın tek çaresidir. Ayrıca, Firdevs Hanım'ın şöhretinden ötürü Bihter'in iyi bir evlilik yapabilme olanağı da azdır. Adnan Bey'in teklifini kabul ederken, Bihter bu evliliğin yürüyeceğine inanır. Çocuklarına annelik edecek, Adnan Bey'e iyi bir eş olacaktır. Bihter'in hatası, böyle zengin bir evliliğin kendisini mutlu yapmaya yetmeyeceğini kestirememesidir. (Moran, 2001: 95) Bu duruma ek olarak Bihter'in, Behlül'den uzak durarak kocasına sadık kalmak için gösterdiği çabalar, annesine benzememek için verdiği savaşım roman boyunca sürer ancak yenilgiyle sonuçlanır. Çünkü Bihter, şık ve pahalı eşyalara sahip olmak, büyük yalının hanımı olmak gibi maddiyata dayanan hayallerini gerçekleştirmiştir ancak bunlar henüz onu "tam" yapmaya yetmemiştir, bir şeyler eksik kalmaya devam etmektedir. Bir yıl sonra evlilik yıl dönümleri için gittikleri Küçüksu'daki piknikte ilk kez cinselliğini yaşayamadığını hissetmeye başlar, özellikle Küçüksu dönüşü odasında aynaya bakarken hissettiği eksikliğin ne olduğunu fark eder: Bihter cinselliğini yaşayamamaktadır. O zamana kadar hiç hissetmediği bu eksiklik, aynada gördüğü o güzel vücudun hak etmediği bir şeydir. Aynaya bakarak yeni bir Bihter kurar: sevmek isteyen, cinselliğini sonuna kadar yaşamak isteyen, heyecan ve hayat isteyen bir Bihter. Kendisini kardeşi Peyker ile karşılaştırarak içsel bir sorguya başlayan Bihter, Peyker'in mutluluğuna karşı kendisinin neye sahip olduğunu sorar:

"Bu suali irad ederken karanlıkta ellerini kavuşturarak siyahlıklara gömülen bu odanın isfendan takımlarından, atlas perdelerinden, bütün mutantan eşyadan bir cevap bekleyerek duruyordu. Sevmek, sevmek istiyordu. Hayatında bir bu eksikti; fakat hayatta her şey bundan ibaretti (.) (...) Sevmek istiyordu, hummalar içinde mecnunda bir aşk ile sevecek bir mesut olacaktı. İşte şimdi bu mutantan odanın servetleri içinde siyah mermerlerle örülmüş bu mezarda diri diri medfun gibiydi. Nefes alamıyor, boğuluyordu; bu mezardan çıkmak, yaşamak, sevmek istiyordu. Yerinden fırladı. Artık bu karanlıklardan kurtulmak istiyordu. İşitilmemek için yavaşça, iskemlenin üstüne çıkarak tavanda kandile, o eski mabetlere mahsus bir fenere benzeyen kandile uzandı, yaktı. (...) Eşyanın, duvarların, ta ötede gayet uzak bir resim şeklinde Bihter'i gösteren aynanın üstünden sakit birer şelale seyelan ediyordu.

Bihter karanlık bir rüyadan mülevven bir rüyaya çıkmış gibiydi. Bu, perilere mahsus bir âlemi ihtar eden odasının müphem ziyaretleri arasında ta ötede, uzakta sanki tabaka tabaka derinleşen bir yeşil mağaranın kaybolmuş ufuklarında, kendisine titrek bir hayal şeklinde takarrüp ediyor görünen Bihter'i, o aynanın Bihter'ini gördü; donuk bir gümüş levhaya yalnız beyazla tersim olunmuş bir kadın ki ince ipek gömleğinin içinden sıyrılarak uçacak, bir bulut olacak zannedilirdi. Bilinemez nasıl bir hisle, karşısında bu ince gömleğin içinde titriyor görünen vücudu üryan, tamamıyla üryan görmek istedi; omuzlarından kurdeleleri çözdü, gömlek kayarak, göğsünün üstünde, belinde ufak bir tereddütten sonra ayaklarının dibine düştü. Uzun siyah saçlarını ellerinin asabi darbeleriyle tuttu, kıvrıdı, bunların

tam çıplaklığına nakısa vermesini istemeyerek kaldırdı, ta başının üstüne, perişan bir küme şeklinde tutturdu. Böyle, büsbütün çıplak, kendisine baktı.

Uzun bir temaşa ile bu levhaya bakıyordu. Hemen kendisini bu hâliyle hiç görmemiş idi, bu yeni bir şey, başka bir vücut gibiydi. Demek Bihter işte bu idi. Yaklaşmaktan korkuyordu, o kadar vuzuh ile görmek istemiyordu; biraz daha yaklaşırsa kendisiyle bu hayalin tevemiyeti teyyüt edecekti; uzak, uzak kalmak ve bu güzel vücudu böyle uzaktan, bir rüya arasından sevmek istiyordu.

Evet, bu vücudu seviyordu. Şimdi kalbinde bu vücut için bir muhabbet, bir meftuniyet vardı. Bu vücut kendisinin, ona hafif bir tebessümle bakıyordu. Aynanın içinde bu beyaz resim, ince gayet bellisiz, havaya benzer bir mavi çizgiyle zeminden ayrılmış gibiydi ve böyle etrafında açılan ince mavi halenin arasında kabarıyor, bir cismaniyet kesp ediyor, levhasından ayrılarak Bihter'e, diğer Bihter'e yaklaşıyor; orada iki Bihter, bütün zapt olunmuş aşkları inkişaf ettirecek ciğerleri yakan bir busenin lerzileri içinde, mahv ve harap eden bir kucaklaşma ile birbirinin kollarına atılmaya müheyya iki vücut peyda oluyordu. Şimdi bu aynanın donukları içinde derin bir mağaranın yeşil ufuklarından şeffaf tirşe gölgelere boyanarak gelen bu sevda hayaline bir recüli tasarruf emeliyle bakıyordu. Henüz dolgunlukları tamamıyet kesp etmemiş sinesinden çizgilerin hafif bir inhinasıyla daralarak inen müdeverliğinden yuvarlaklığından sonra gözleri titriyor, artık uzak beyaz bulutlardan dökülmüş sayelerle örtülü görünen bu beyazlıkları daha ziyade soymaktan asabi bir tevahhuş hissediyordu. Omuzlarının genişliğinden sonra biraz uzunca gövdesini lüzumundan fazla incelte incelte nihayet belinde nispetsiz bir darlık yapmış olmaktan korkan hilkat oraya kadar bu tiraşide eseri darlaştıran hutut imsakini affettirecek bir semahat göstermek istemiş, bir kısmı genç kız kalmaya mahkûm bir vücut tersimine başlamışken diğer kısmı tazeliğinin bütün münkeşif servetiyle bir kadın vücuda getirmiş idi." (Uşaklıgil, 2017: 213-15)

Nihayetinde Bihter'in Jung'un sınıflandırdığı tipteki özelliği, dışı içgüdülerinin aşırılığı ya da felç olması değil, annenin üstünlüğüne direnme olduğundan genç kadın bir tarafta anne ile özdeşleşme noktasına varacak bir hayranlık, diğer tarafta ise onu kıskançlıkla reddedecek kadar Eros'un aşırı gelişimi içindedir. Bu tür kadının içgüdüleri anneyi reddetmek olduğu için, kendisine ait bir yaşam kuramaz, evlense bile bunu anneden kurtulmak için gerçekleştirir ve evlilik hayatında sorunlar onu yalnız bırakmaz. Eşiyle ciddi cinsel sorunlar yaşar.

Bihter'in düşüşüne yol açan neden, toplumsal koşullar değil, annesinden kalıtım yoluyla kendisine geçen bir mizaç benzerliğidir. Onun için diyebiliriz ki Aşk-ı Memnu, "Melih Bey takımının bütün ırsi menkulatına malik olarak doğan" (Uşaklıgil, 2017: 238) Bihter gibi iyi ve güzel bir genç kadının, namuslu kalmak istediği hâlde, içinde bulunduğu durum ve kalıtımsal etkenler nedeniyle yasak bir aşka sürüklenişinin trajik öyküsüdür (Moran, 2001: 102). "Nihayet Firdevs Hanım'ın kızı olmuştu; evet, yalnız onun için gitmiş, bu adamın kollarında mülevves bir kadın olmuştu. Başka bir sebep bulamıyordu. Demek onun kanında, kanının zerrelerinde bir şey vardı ki, onu böyle sürüklemiş, sebepsiz, özürsüz Firdevs Hanım'ın kızı yapmıştı. Bütün bu günahın, bu levsin mesuliyetini annesine atfediyordu. Bu kadına bir düşman idi, ondan nefret ediyordu, kendisini bu kadının kızı yapan kadere küstüyordu (Uşaklıgil, 2017:124).

“Anneyle özdeşleşme”, Jung’un üçüncü anne kompleksidir. Bu türde kadındaki annelik kompleksi, Eros’un aşırı gelişimine yol açmadığı takdirde kız çocuğu bütünüyle anne ile özdeşleşir ve kendi kadınlığı gölgede kalır. Bünyesindeki annelik içgüdülerinin ve Eros’unun farkında olmadığı için, kendi kişiliğini anneye yansıtır, demiştik. Diğer bir ifadeyle, kendine bir kimlik edinmek yerine annesininkini kendisine aynen kopyalar. Jung, bu tip kadınların erkekler üzerindeki rahatlatıcı etkisinden bahseder (Jung, 2005: 29). Bu tip kadınlar, annelerine olan bağımlılıklarından ötürü pasif ve boyun eğen birisi olarak erkekler için kolay bir av olurlar. Nihal tam da bu sınıflandırmanın romandaki izdüşümüdür diyebiliriz. Çocukluk çağlarında kaybettiği annesinin yası onu gölge gibi takip eder. Gerek babasının evliliği tekrar düşünmesi gerekse bir üvey anne ile aynı çatıda yaşamak onun için travmatik durumlardır. Behlül’e karşı duyduğu hislerinde ise pasif ve boyun eğdiği için rahatlıkla kandırılabilir pozisyonadadır. Nitekim Bihter ve Behlül arasındaki ilişkinin ipuçlarını hissetmesine rağmen bu yasak aşkı alımlaması oldukça uzun sürer.

Aşk-ı Memnu’da Nihal, henüz küçük bir çocuk iken annesini kaybeder. Annenin ayna işlevi, çocuğun sağlıklı bir kendilik inşa edebilmesi için şarttır. Anneyle özdeşleşmesi yarım kaldığı için Nihal güçlü ve iradeli bir kişiliğe sahip değildir. İlksel sevgi nesnesini yeterli doyumunu alamadan kaybetmesi, tüm hayatını etkiler. Nihal, narsistik dengeyi kurabilmek için sürekli bağlanma ihtiyacı duyar. Babasına tutkulu bağlılığını sonra Behlül’e yine tutku boyutunda yansıtması, onun narsistik tavırlar sergilediğini gösterir. Nihal, vereme yakalanarak ölmek ister. Bu istek, onun idealleştirilmiş anne imgesini örseleyici biçimde kaybetmesi ve bu kaybı telafi edememesinden kaynaklanır. Aşk yoluyla ego ideali yaratmak ve böylece “ideal ben”e ulaşmak ister. Ancak hayal kırıklığı yaşar. Bireyleşme yolculuğu, aldığı narsistik yara ile sekteye uğrar. Böylece Jung’un annelik komplekslerinden sonuncusu olan “anneyle özdeşleşme” teorisinin de canlı örneğini oluşturmuş olur.

Sonuç

Edebiyat uzunca bir süredir disiplinler arası okumaya müsait bir alan hâline geldiğinden beri karşılaştırmalı edebiyat sahasının imkânları oldukça genişlemiştir. Çalışmamız boyunca bu disiplinden hareketle *Madame Bovary* ve *Aşk-ı Memnu* romanlarının kadın karakterlerini feminist kuramın psikanalitik alt dalı ile irtibatlandırarak çözümlemeye çalıştık. Sigmund Freud’un öncüsü olduğu psikanalist kuramın özellikle kız çocuklarının cinsel kimliklerinin oluşumuna getirdiği açıklamaları ve anneleri ile kurduğu bağın niteliğinden yola çıkarak onun bu teorisini daha girift bir şekilde ele alan C. Gustave Jung’ın bakış açısıyla ilerlemeye çalıştık. Dört Arketip eserindeki teorisi olan dört anne kompleksinden yola çıkıp kayınvalide Bovary, Emma Bovary ile Firdevs Hanım, Bihter ve Nihal’in ruh dünyalarının kadınlıklarına yansımalarını irdeledik. İlk olarak açıklanan “anneliğe özgü unsurların aşırı gelişimi” kompleksine Charles Bovary’nin annesi, oğluna geliştirdiği aşırı korumacılığı ile gelini Emma’ya takındığı tavırlarla örneklik teşkil etti. Flaubert’in gerçekçi bir üslupla yansıttığı anne Bovary, anaçlığın verdiği güçle Charles Bovary’i gözetse de Emma’nın çapraşık ilişkilerinden oğlunu sıyırmayı başaramaz. Ardından ikinci kompleks olan “Eros’un aşırı gelişimi” şemasına her iki romanın karakterleri Emma ve Firdevs Hanım dahil olduğunu gözlemledik. Flaubert’in dünya edebiyatının tartışmalı karakteri olarak kurguladığı Emma Bovary, hayatı aşk eksenini üzerinden alımlayıp yaşarken Uşaklıgil’in *Aşk-ı Memnu* romanının kilit karakterlerinden Firdevs Hanım’ın da bu tarz bir yaşam şeklini benimsediğini ve her iki karakterde Eros’unun aşırı geliştiğini gördük. Ancak Emma Bovary’nin

intihar yoluyla yaşamına son vermesi yaşadığı bunalımların bir neticesi olarak sunulurken Firdevs Hanım yaşadığı yüzeysel aşklarla kendini garantiye almak isteyen bir karakteri devam ettirir. Jung'un "anneyle özdeşleşme" adını verdiği üçüncü tür kompleksinin örnekliğini Nihal karakteri küçük yaşta kaybettiği annesi üzerinden deneyimler. Her ne kadar Flaubert romanında Emma Bovary'nin küçük kızı Berthe'yi annesinin ihmal ettiği bir kız çocuğu olarak sunsa da onun erginlik süreçlerine şahitlik etmeyiz. Ancak Uşaklıgil bir annenin yokluğu üzerinden Nihal karakterini inşa ederek onun tutuk ve arada kalmışlığını sergileyerek anne kaybının/yokluğunun bir kız genç kızın psikolojisini belirlemedeki etkisi ortaya koyar. Sonuncu kompleks olan "anneye karşı çıkma" Bihter'in roman boyunca işlenen hayal dünyası, tutumları ve seçtiği sonu düşünüldüğünde karakterinin psikolojik boyutunun karşılığı olarak belirir. Jung'un bu kompleksinden hareketle Uşaklıgil'in yarattığı Bihter karakteri Emma Bovary'den farklı olarak namı kötü bir annenin ağırlığı ile kendi içgüdülerinin dengesini bulmaya çalışırken ciddi bir bunalımın eşliğinden intihara yuvarlanır. Böylece anneliğin kalıtsal ve davranışsal boyutunun kız çocuklarının kadınlığının inşasındaki ve psikopatolojindeki etkisinin yadsımaz örneklerini gördüğümüz roman karakterlerinin Flaubert ve Uşaklıgil tarafından gerçekçi bir üslupla yazıldığını da gözlemlemiş olduk. Bir Türk romancısı olarak Uşaklıgil, Flaubert'in inşa ettiği gerçeklik boyutunu psikolojik manada daha derinlikli karakterle var ettiğinin de altını çizmemiz gerekir.

Kaynakça

- Aytaç, G. (2009). Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. İstanbul: Say Yayınları.
- Budak, S. (2009) Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Direk, Z. (2014). Cinsiyetli Olmak. İstanbul: YKY.
- Donovan, J. (2016). Feminist Teori. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (2011). Mukayeseli Edebiyat. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Flaubert, G. (2006). Madame Bovary. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Freud, S. (1931). Die Sexuelle Frage. Internationaler Pschanalytischer Verlag.
- Jung, Carl G. (2005) Dört Arketip. İstanbul: Metis Yayınları.
- Humm, M. (2002). Feminist Edebiyat Eleştirisi. İstanbul: Say Yayınları.
- Kristeva, J. "Mémoires", L'infini, 1 (Winter 1983), ss. 39-54.
- Moran, B. (2001). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rousseau A. M., Pichois C. (1994). Karşılaştırmalı Edebiyat. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Stone, Alison. "Mother-Daughter Relations and the Maternal in Irigaray and Chodorow". *Philosophia*. Cilt 1, Sayı 1, 2011.
- Uşaklıgil, H. Z. (2017). Aşk-ı Memnu. İstanbul: İlgü Kültür Sanat.

Wellek, R. (2010). "Karşılaştırmalı Edebiyatın Krizi", Çeviren: Adem Çalışkan, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume:3, Issue:12, s.109-114.